

УДК 821.161.2-3.09

Пустовіт В. Ю.

доктор філологічних наук, професор

Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля

ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІДЕЙ У СПАДЩИНІ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

У статті побіжно характеризується період XIX століття, зокрема суспільно-політична атмосфера, коли на порядку денному поставали питання відродження національної самосвідомості. Авторкою зосереджено увагу на відображенні національної ментальності в художній та мемуарній спадщині І. Нечуя-Левицького.

Ключові слова: ментальність, письменницький епістолярій, культурна атмосфера.

В статье коротко характеризуется период XIX века, именно общественно-политическая атмосфера, когда на порядке дня стояли вопросы возрождения национального самосознания. Автором сосредоточено внимание на отображении национальной ментальности в художественном и мемуарном наследии украинского писателя И. Нечуя-Левицкого.

Ключевые слова: ментальность, писательский эпистолярый, культурная атмосфера.

Period of the XIX century is fluently described in the article besides, social and political atmosphere, when on the agenda the questions about the renaissance of the national mentality. Author pays attention on the reflection of national mentality in the Ivan Nechuii-Levitskii's art and memoirs' heritage.

Key words: mentality, writer's epistolary, cultural atmosphere.

Діяльність Івана Нечуя-Левицького припадає на період визрівання національної ідеї (60-ті роки XIX ст.). Письменник заявив про свої погляди і позиції щодо українства такими працями, як «Світогляд українського народу в прикладі до сьогочасності», «Сьогочасне літературне прямування», «Українство на літературних позовах з Московщиною», «Школа повинна бути національна», «Сорок п'яти роковини смерті Тараса Шевченка». Хоча всі вони були написані в різні роки, все ж засвідчують неухильне, послідо-

вне прагнення письменника до розбудови й пробудження національної свідомості українства. Підтверджується це і в художній, і в мемуарній спадщині митця.

Більшість учених одностайні: нація, котра тривалий час перебуває під іноземним гнітом, виробляє різні способи пристосування до чужих форм життя, формальне сприйняття і навіть схвалення суспільного устрою, норм та стереотипів поведінки панівного етносу. Оскільки українці протягом свого існування перебували під впливом інших народностей, усе це наклало певний відбиток і на літературу, і на мову, національну свідомість тощо. Як наслідок, власні ментальні риси відтісняються в підсвідомість, а на них нашаровуються набуті, чужі цінності, які призводять до деформації своїх. Однак батьківщина – це провідна константа людського буття, за Г. Гадамером: *«щось споконвічне, яке не обирають і не забувають. У реальному вимірі батьківщина – це передусім мовна батьківщина, бо в рідній мові струменить уся близькість до свого, у ній – звичаї, традиції й знайомий світ»* [Гадамер 2000: 188]. У *«Життєписі Івана Левицького (Нечуя), написаній ним самим»* автор згадував про батьківську науку, бо *«батько мій любив рідний край, все було нам говорить, що на Україну дуже напали польські пани та жиди, що Московщина заїдає наш язык і національність, все розказував нам українську історію; було як їдемо з ним в Корсун, то все було нам показує Різаний Яр та могили під Корсунем, де була битва Богдана Хмельницького з поляками; показує Наливайків шлях, що повертає з Корсунської дороги на село Петрушки»* [Нечуй-Левицький 1968: 8]. Згодом ця наука знайде відображення в публіцистичних виступах письменника проти насаджування російськомовної політики. Батько Нечуя-Левицького був священиком, людиною вельми освіченою і багато уваги приділяв освіті дітей і селян, наголошуючи на навчанні рідною мовою: *«Проповіді замолоду він говорив по-українській, записав їх і послав до митрополита. Митрополит оддав їх на суд в духовну академію Київську; в академії сказали, що язык проповідей не достойн церковної кафе-*

дри. Перед його смертю я привіз йому зі Львова євангелію Кулішевого українського перекладу; він був дуже радий і казав мені диктувати і українську біблію та привезти йому. В батька була українська історія Маркевича та Бантиш-Каменського, літопис Самовидця, котрі я поперечитував, приїжджаючи додому на вакації» [Нечуй-Левицький 1968: 8]. Наслідки русифікації серед простого народу в 70–90-х роках І. Нечуй-Левицький відтворив і в повісті «Причепа». Автор об'єктивно розвінчує духовну нікчемність «святих отців» російської православної церкви, покликаних нести освіту в народ, прищеплювати високоморальні поняття. Йому боліло це питання, бо з дитинства він бачив батьківський приклад служіння рідному народові. Адже відомо, що саме в дитинстві формується характер і погляди особистості. Ідея твору спрямована проти насильницької колонізації України, соціального й національного гніту з боку царського самодержавства. Письменник усім своїм єством протестував проти пасивного ставлення освічених попів, інтелігенції до занепаду національної культури, схоластичних норм виховання й навчання, відірваного від національного ґрунту.

Можливо, саме за таких несприятливих умов українська держава, а разом з нею і мова та література повстали, щоб відродити національний дух українства, а надбаний досвід не проминув даремно, а набув національного забарвлення. З цього приводу слухними є зауваги О. Стецюк: *«Перепони на шляху – це лише засоби для загартування національної самосвідомості, духу нації, і вони зміцнюють наш етнічний характер, нашу мовну неповторність»* [Стецюк 2007: 169]. Письменство й інтелігенція завжди першими приймають вогонь на себе, так і українська еліта свого часу перебувала у вирі становлення держави, а своїми творами, публіцистичними виступами українські письменники проголошували національну ідею й відроджували національну свідомість народу, першість у цьому віддаючи мові, бо саме мова має непересічну вартість, і, звичайно, не лише в літературі. Як зауважує Франце Бернік: *«Мова виступає фантомом, який, імовірно, ніколи не*

*втратить провідного становища, незважаючи на те, що саме національна мова небезпечно вразлива, найчутливіша, невралгічна, у прямому значенні слова, сфера діяльності» [Бернік 2005: 74]. Саме тому в розгортанні й відродженні націстворення українства незамінним чинником була мова як фундатор національної літератури, культури й самосвідомості. Основними чинниками формування української національної самосвідомості, безперечно, є рідна мова, національний характер та ідея. Багато уваги Нечуй-Левицький приділяв питанням освіти, зокрема мовним проблемам. Так, у листі до П. Стебницького письменник радить видавати книжки для народу тією мовою, яку він розуміє, «*бо народні книжки – це книжки педагогічні, от-як шкільні учебники. Недобре робе й "Вік", видаючи отак само книжки для народу, та ще й галицькі без зміни галицької мови*» [Нечуй-Левицький 1968: 456]. Ця ж проблема порушується і в листі до Б. Грінченка, де наголошується: «*Ви в правопису пішли за старими письменниками. Я вкупі з Старицьким, Кропивницьким, Карпенком, Кримським, Милославським, Коцюбинським і т. д. пішов за народною мовою*» [Нечуй-Левицький 1968: 457]. Про те, що видавництва навмисно перекручують авторську мову творів, Нечуй скаржився і М. Коцюбинському, наголошуючи на шкоді, яку заподіяно українській літературі: «*Звичай змінять мову в авторів – це звичай тільки український. Це наш страшний український і н д и в і д у а л і з м, в котрому затаїлась велика доза деспотизму. Тепер наші газети пишуться не українс[ькою] мовою, а галицькою. Вийшло же, що ці газети пошкодили нашій літературі, одбили й одхилили од наших газет і книжок широку публіку й навіть ту, що читає й купує українські книжки*» [Нечуй-Левицький 1968: 464].*

Щиро радіє митець листу від незнайомця з С.-Петербурга, який пише: «*Хай живе наддніпрянська мова в літературі, як мова нашого віковічного центру національного життя. Хай гинуть усякові недоладні архаїзми та провінціалізми під пануванням наддніпрянської мови. Але ж чужомовність та усякові варваризми, на*

шкоду нашій такій багатій та мелодійній народній мові, так уже в'їлись в мову наших інтелігентів, що це тільки б визнав добрий народний словарь» [Нечуй-Левицький 1968: 472–473]. Для кращого засвоєння своєї, рідної мови Нечуй-Левицький підготував до видання «Граматику українського язика» та словник, публікація яких у вересні 1914 р. також була на часі. Про необхідність цих видань автор писав у листі до О. Барвінського (січень 1915 р.) [Нечуй-Левицький 1968: 492–493].

У листі-зверненні до Британського біблійного товариства (жовтень 1907 р.) письменник також виявляє занепокоєність унормуванням літературної мови: *«Посему я обращаюсь к Вам, милостивый государь, с покорнейшей просьбой не только от себя, как переводчика Библии на украин[ский] язык, но и от моих земляков, чтобы следующее издание перевода Библии на украинский было издано не на галиц[ком] наречии, а на украинском языке, по рукописям Кулиша и моим, с соблюдением правописания Кулиша (а не Желяховского, не принятого в Украине), примером в так[ом] виде, как напечатан перевод евангелия Кулиша в 1876 и в 1881 г. в Львове и Вене. Об этом я уже писал проф. Пулюю и от себя и передавал просьбу украинцев»* [Нечуй-Левицький 1968: 474].

Вітаючи Марію Заньковецьку з 25-літнім ювілеєм творчої діяльності, письменник наголошував на важливості театральної діяльності народної артистки і її ролі в утвердженні рідної мови на сцені: *«Ви своїм високим талантом, своїм артистизмом додали багато блиску українському театрові і добули до його честь і славу навіть меж людьми, неприхильними до українського письменства і його розвитку.*

Український театр допоміг нам і в справі українського письменства, та й в справі піднятку значіння самої загнаної й занедбаної української мови, показавши для нашого громадянства її письменську вартість й соціальне значіння» [Нечуй-Левицький 1968: 476].

Уболівання за долю рідного народу, відстоювання права мови й літератури, культури, власне туга за національним утвер-

дженням – усе це спричинило порушення згаданих проблем у прозовій спадщині митця. Першість тут звичайно посідає роман «Хмари». Початок роботи над цим твором орієнтовно можна віднести до початку 70-х років. У «Життєписі...» І. Нечуй-Левицький згадував: *«...почавши писати свої повісті в той час, коли була заборонена українська література, я нікому не говорив про це: об тім навіть не знали ті товариші, що жили зо мною на одній квартирі; не знав батько...»* [Нечуй-Левицький 1968: 17]. Роман писався довго, через цензурні утиски й заборони письменник змушений був щось доопрацьовувати: викреслювати, дописувати, правити. Саме тут Нечуєві вдалося вперше в тогочасній літературі охопити життя киян усіх верств і показати важливість національно-просвітньої роботи молодого покоління інтелігенції. Логічним продовженням цієї теми був роман «Над чорним морем», у якому ідеї, накреслені в «Хмарах», уже вибудовано в сміливих вимогах, образах і рішучих діях.

Знаковою і для сьогодення є стаття І. Нечуя-Левицького «Сьогочасне літературне прямування» (1878). Письменник, по суті, підтримав погляд П. Куліша щодо розвитку української літератури, де одним із принципів вважався «принцип національності», що складався з двох прикмет: *«надвірної, зверхньої – народної мови, і осередкової – глибоко національного психічного народу ("душі" твору)»* [Нечуй-Левицький 1998: 216–217]. На думку І. Абрамової, *«Початок осмислення Нечуєм національних проблем слід пов'язувати не зі статтею "Сьогочасне літературне прямування", як традиційно вважають, а з надрукованою в журналі "Правда" десятьма роками раніше (1868) рецензією на п'єси Марка Онука "Мотря Кочубеївна" та Дмитра Старицького "Малоруська опера". Тут висловлено народницьке розуміння літератури як фактора виховання національної свідомості на основі історичної пам'яті, а також дано актуальну політичну оцінку гетьманові І. Мазепі»* [Абрамова 1999: 56].

Усе життя письменник не полишав розв'язання наріжних питань розвитку українства. І. Нечуй-Левицький висвітлив своє бачення поняття «національний характер» у художній творчості, маємо на увазі твори на соціально-побутові теми («Кайдашева сім'я») та історичні романи («Гетьман Іван Виговський») тощо. І. Абрамова наголошує також, що за дієвої участі І. Нечуя-Левицького *«громадівський рух і народницька ідеологія почали формувати філософію національної ідеї, завдяки якій Україна в плині історії постала як окреме явище, як суб'єкт історії»* [Абрамова 1999: 57].

На окремий розгляд заслуговує просвітницька діяльність митця, що розвивалася паралельно з участю в розв'язанні мовних питань, які, на думку письменника, були ключовими у створенні національної школи, – цій темі присвячені листи до П. Стебницького, О. Барвінського, М. Грушевського. На часі ґрунтовне дослідження архівних матеріалів І. Нечуя-Левицького, наукове обґрунтування їхньої публікації.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Абрамова 1999 – Абрамова І. Біля витоків української ідеї: (Нечуй-Левицький і «формально-національний» напрям) / І. Абрамова // Слово і час. – 1999. – № 12. – С. 56–58.
- Бернік 2005 – Бернік Ф. Культурна ідентичність в епоху глобалізації: Небезпека та перспективи / Ф. Бернік // Слово і час. – 2005. – № 12. – С. 73–78.
- Гадамер 2000 – Гадамер Г.-Г. Батьківщина і мова / Г.-Г. Гадамер // Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика : Вибрані твори ; пер. з нім. – К. : Юніверс, 2000. – 288 с.
- Нечуй-Левицький 1968 – Нечуй-Левицький І. Зібрання творів : у 10 т. / упоряд. та прим. М. Л. Гончарука / І. Нечуй-Левицький. – К. : Наук. думка, 1968. – Т. 10. : Біогр. матеріали. Статті і рецензії. Фолькл. записи. Листи. – 587 с.
- Нечуй-Левицький 1998 – Нечуй-Левицький І. Сьогоднішнє літературне прямування / І. Нечуй-Левицький // Історія української літературної критики та літературознавства : у 3 кн. – К. : Либідь, 1998. – Кн. 2. – С. 212–222.
- Стецюк 2007 – Стецюк О. Етнофактор і мовна ідентичність у літературній творчості / О. Стецюк // Славістичні записки. Серія: Літературознавство. – Тернопіль, 2007. – Вип. № 2(6). – С. 167–170.